

DANUŠE KŠICOVÁ

POETIKA CHAGALLOVÝCH VERŠŮ**Abstrakt**

Stat' se zabývá analýzou Chagalovy poezie, jež byla psána jak v jazyce jidiš, tak rusky. Originály ruský psaných veršů se však ztratily. Čtenář a překladatel neznalý jazyka jidiš má k dispozici ruské a francouzské překlady. Může mu pomoci rovněž ikonografie Chagalových obrazů, blízká poetice jeho veršů tvořících lyrický deník. Interpretace Chagalovy poezie je dokumentována jak citacemi veršů v originále, tak prvními českými překlady z pera D. Kšicové.

Abstract***The Poetics of Chagall's Poetry***

The present paper analyses Marc Chagall's poems which were written either in Yiddish, or in Russian. The Russian originals were lost. The reader and the translator who doesn't know Yiddish can use the Russian and the French translations. Also the iconography of Chagall's paintings that is very close to the poetics of his poetry – a sort of lyrical diary – can help in the process of the interpretation and even of the translation of Chagall's poems. The interpretation of Chagall's poetry is documented by quotations from the original and from the first Czech translations of Chagall's poetry made by D. Kšicova.

Klíčová slova

Poezie Marca Chagalla ■ nedostupnost ruských originálů ■ interpretace ■ první české překlady ■ citace originálu a překladu

Key words

Chagall's poetry ■ nonavailability of the Russian original ■ interpretation ■ first Czech translations ■ quotations of the original and its traslation

Verše výtvarníků přinášejí specifickou problematiku poetiky básnického textu, zvláště tehdy, jsou-li původně psány v různých jazycích, jejichž originály jsou nezvěstné. Tak je tomu s básněmi Marca Chagalla (1887–1985), z nich část vznikala v ruštině a část v jeho rodném jazyce jidiš polsko-litevské provenience. Ruské originály dosud nebyly nalezeny. Čtenář neznalý jidiš má k dispozici sbírku Chagallových veršů, vydaných v Rusku r. 1989, obsahující jednak verše přebásněné z originálu v jidiš, jednak převody veršů přeložené do hebrejštiny

z původních ruských originálů, jež nejsou k dispozici.¹ Tyto materiály lze srovnávat s překlady Chagallových veršů do francouzštiny, jejichž tvůrce Philippe Jaccottet měl možnost konzultovat svoje tlumočení s názorem autorovým.²

Marc Chagall psal verše po celý život. Jejich hudebnost souvisí s jeho muzikálním nadáním, které jej v dětství přivedlo do synagogy jako zpěváčka, jak o tom píše ve své rané autobiografii *Můj život*.³ Ze stejného pramene je patrné, že malíř nepokládal vlastní básnickou tvorbu za vedlejší produkt, že však respektoval názor svého dávného učitele sochaře Ginzburga a soustředil se především na svůj výtvarný projev.⁴

Chagall ve svých básních zachycoval proces vlastní tvorby, radostné i bolestné okamžiky, nostalgii člověka, pro něhož se dětství a mládí strávené v provinčním městě v jedné ze zón, kde v předrevolučním Rusku směli žít Židé, stalo tvůrčí inspirací pro celý život. Je v nich zachycena specifika židovského náboženství a kultury i vtíravý pocit věčného Ahasféra. O Chagallově mimořádném básnickém nadání ostatně svědčí i jeho životopis, napsaný v Kristových letech. Ten také dokresluje inspirační zdroje jeho malířské tvorby i úzký vztah mezi výtvarným a literárním znakem. Jeden z charakteristických stylistických prostředků Chagallova malířství – hlava oddělená od trupu jako samostatný fenomén – zachycuje i tato pasáž z jeho životopisu:

„Mám rád muzikanty na svatbě, jejich polky a valčíky. Pospíchám také a poplakávám vedle maminky. Rád si trochu zapláču, když „barchan“ svým vysokým hlasem zpívá a křičí:

„Nevěsto, nevěsto, pomysli na to, co tě čeká!“

Co tě čeká?

Při těch slovech se mi hlava zlehka oddělí od těla a pláče až někde v kuchyni, kde se připravují ryby.“⁵

Chagall ve své autobiografické próze líčí i svoje setkání s Apollinaiem. V zimě r. 1911–12 se totiž přestěhoval do ateliéru v La Ruche – Úl, kde se v té době shromažďovali výtvarníci i básníci z celého světa. Žil zde Fernand Léger, který si posléze vzal ruskou manželku, Ukrajinec Archipenko, Ital Modigliani, který se v té době seznámil s mladou Annou Achmatovovou a namaloval několik jejích vynikajících portrétů. Chagall se seznámil s básníky Maxem Jakobem, André Salmonem a Guillaumem Apollinaiem, který mu po návštěvě Cha-

¹ Mark Šagal, *Angel nad kryšami*. Přel., ed. L. Berinskij. Moskva, Sovremennik, 1989.

² Philippe Jaccottet, předmluva in: Marc Chagall, *Poèmes*. Traduit par Philippe Jaccottet. Genève, Cramer Éditeur 1975, s. 7–11.

³ Marc Chagall, *Můj život*. Přel. Adolf a Helena Kroupovi. Praha, 1969, s. 42.

⁴ Tamtéž, s. 100–101.

⁵ Tamtéž, s. 36.

gallova ateliéru věnoval báseň *Rodztag*“.⁶ Zřejmě při této příležitosti použil poprvé termínu surreal – nadpřirozené. Báseň byla otištěna r. 1914, avšak pod pozměněným názvem *Rotsoge*.⁷ Jde o nepřeložitelný Apollinairův neologismus, souvisící zřejmě s básnickovým zájmem o jazykovědu a různé typy nářečí, které si zapisoval.⁸ Zda k jeho zájmům patřil i jazyk jidiš je otázka, v každém případě mu Židé byli sympatičtí, jak se to projevilo v jeho *Pražském chodci*, v jehož prvním vydání v *Revue blanche* z r. 1902 vkládá do úst bludného Žida slova o nezaslouženém opovržení, kterým je tato komunita pronásledována, i svoji reakci na Dreifusovu aféru.⁹ S Chagallem ovšem mohlo Apollinaira pojit i povědomí o společných dávných kořenech rodiny jeho matky. Rod Kostrowických je totiž spojován od 17. století s malou obcí Kostrowicze, která se nacházela nedaleko Grodna, a sídlil i v Minsku,¹⁰ tedy v téže oblasti dnešního Běloruska, v jehož východní části se nachází i Chagallův rodný Vitebsk. Slovo *rotsoge* se v jazyce jidiš nevyskytuje.¹¹ V dalších vydáních byla tato báseň otiskována pod pozměněným názvem *Napříč Evropou*.¹²

O publikaci Chagallových veršů se zasloužili spíše malířovi obdivovatelé než sám autor.

Není divu, že se při jeho věčném putování řada textů ztratila. Malíř ponechával volnou ruku i editorům svých veršů, kteří z nich vytvářeli mnohdy různé útvary podle svého vlastního uvážení. Z jeho veršů tak vznikaly lyrické poemy, jindy byly básně sdružovány do cyklů. Otiskovány byly v USA, Izraeli, Francii i jinde a posléze vyšly v době přestavby r. 1989 v samostatném ruském vydání i v SSSR. Jejich překladatel, vydavatel, autor předmluvy a všech komentářů Lev Berinskij uvádí řadu zajímavých informací o jednotlivých vydáních. Poslední stopu ztracených ruských textů nachází u významného židovského básníka Avroma Cuckevera, který v polovině 50. let překládal Chagalovy ruské verše do jidiš. Když však svoje překlady poslal autorovi ke schválení, malíře

⁶ Tamtéž, s. 122–123.

⁷ Mark Šagal, *Moja žizň*. Moskva, Ellis lak, 1994, s. 201.

⁸ P. M. Adéma uvádí, že si Apollinaire zapisoval v Monaku zvláštnosti místního nářečí, stejně jako posléze v Ardénách studoval ardénské a lutyšské písně a projevoval zájem o valonštinu s odkazem na studii Maurice Pirona, 1954. Srov. Pierre Marcel Adéma, *Guillaume Apollinaire*. Praha, Čs. spisovatel, 1981, s. 48.

⁹ Adéma, o. c. 1981, s. 35.

¹⁰ Týž, s. 15–16.

¹¹ Název *Rotsoge* srov. komentář v kn.: Mark Šagal, *Moja žizň*. O. c. s. 201. *Apollinaire známý a neznámý. Výbor z básnického díla*. Praha: Odeon, 1981, s. 188–189 n.

¹² V originálu *A travers l'Europe*. In: Guillaume Apollinaire, *Calligrammes*. Paris, Librairie Gallimard, 1913–1916, s. 62–63. V českém překladu *Napříč Evropou, Rotsoge*. srov. *Apollinaire známý a neznámý. Výbor z básnického díla*. Praha, Odeon, 1981, s. 188–189., komentář s. 324.

jeho tlumočení neuspokojilo a nedovolil, aby bylo otištěno. Zda ruský originál zůstal u překladatele či Marca Chagalla není známo.¹³

Chagalovy verše tvoří jakýsi lyrický deník. Někdy v nich malíř dokumentuje významné výtvarné dílo, které právě vytvořil. Tak tomu bylo poté, co začátkem 20. let dokončil fantastické fresky pro nově vzniklé moskevské Židovské komorní divadlo, které se sem přestěhovalo z Petrohradu, když se Moskva opět stala hlavním městem Ruska. Uměleckým vedoucím divadla byl Abram Eftros, který spolu s Jakobem Tugenholdem napsal první chagallovskou monografii (M. 1918). Režisér Alexej Granovskij vyzval Chagalla, aby vytvořil nástěnné malby v divadle, vybudovaném ve vile židovského podnikatele L. I. Gureviče, který k tomuto účelu uvolnil celé druhé poschodí. Fresky zdobily vstupní halu i zadní stěnu hlediště. Jeviště vzniklo z původní kuchyně. Tak se zrodila znamenitá série Chagallových nástěnných obrazů: *Úvod k židovskému divadlu*, *Literatura*, *Divadlo*, *Tanec*, *Hudba* (jde o materializovanou vzpomínku na strýce Nejše), *Svatební hostina*, *Láska na jevišti*. Zde malíř nabyt praxi i jako scénograf Gogolova *Revizora*, Syngoeova *Hrdiny Západu*, Miniatur Šaloma Alejchema. Historie moskevského židovského divadla je nově zpracována v katalogu nedávné vídeňské výstavy raných prací M. Chagalla v galerii BA-CA Kunstforum Wien.¹⁴

O freskách Židovského komorního divadla vypovídá báseň bez názvu:

* * *

Я расписал плафон и стены –
Танцоры, скрипачи на сцене,
зеленый вол, шальной петух...

Vymaloval jsem strop a stěny –
Jsou na nich tanečníci, houslisté,
bláznivý kohout a zelený vůl ...

Я подарил Творенья Дух
Вам,
Мои братья бессловесные.

Duši své tvorby jsem poskytnul
Vám,
moji němí bratři

Теперь – туда, в края надзвездные
Где ночь светла, а не темна...
И песни наши, вновь чудесные,
Услышат земли поднебесные
И стран небесных племена.¹⁵

Ted' pojd'me tam, do krajin nad hvězdami,
kde noc je světlá, kam nedosáhne tma...
A naše písně, jež nabudou opět kouzla,
uslyší země v podnebí
i ti, co sídlí na nebesích.¹⁶

¹³ Mark Šagal, *Angel nad kryšami*. Srov. stejnojmenný sborník. Přel., ed. L. Berinskij. Moskva, Sovremennik, 1989, s. 199–204.

¹⁴ Benjamin Harshav, *Die Wandgemälde Marc Chagalls für das jüdische Kammertheater in Moskau*. In: Marc Chagall, *Meisterwerke 1908–1922*. Herausgegeben von Evelyn Benesch und Ingrid Brugger. BA-CA Kunstforum Wien. Deutscher Kunstverlag 2006, S. 109–172.

¹⁵ Mark Šagal, *Angel nad kryšami*. O. c., s. 41. Dále uvádím odkazy na ruské originály stránek tohoto sborníku přímo v textu.

¹⁶ Autorkou všech citovaných českých překladů Chagallových veršů je D. Kšicová.

Řada veršů však vznikla až dodatečně po mnoha letech, kdy dávné prožitky nabývají podoby mystických setkání. Průzorem let básník a malíř vidí sama sebe – chlapce se zvednutým límcem, mladíka, co sedal na lavičkách a čekal na svůj osud, zatímco v noci zářil anděl nad střechou stodoly; tehdy přísahal, že jeho jméno bude na výsostech... (*Anděl nad střechami*).¹⁷ Vzpomíná na svého prvního učitele malby Jehudu Pena, o jehož tragickém úmrtí se dozvěděl „z obrovské dálky, z těch dávných časů“ svého mládí. Vzpomínka s sebou přinesla i hluboký stesk, že mu v kritickém okamžiku života nemohl pomoci:¹⁸

Твои портреты – местные евреи – Лежат в грязи, по ним хвостом метет свинья...	Tvoje portréty místních Židů jak podestýlka sviním pokryly zem...
И горько я, учитель, сожалею, что одного оставил там тебя.	Ta myšlenka mi nedopřeje klidu, že jsem ti nebyl strážným andělem. ¹⁹

Vybavují se mu jeho sestry, bratr David, jenž padl za války, otec i matka. Je zajímavé, že v těchto verších převládající realie posunují jeho styl k syrové realitě, k jakýmsi samoznakům, v nichž „sestry jsou samý smích či pláč,/ve dveřích zase samý zpěv,/ v okně ví hned, co je kdo zač./ po štěstí každá z nich pokukuje“ (*Sestry*: «Смеются сестры, или плачут./В дверях, бывало, став, поют/или окно открыв, судачат,/выглядывают, счастья ждут...», с. 51)). Stejně prostými slovy Chagall vyjadřuje i svoji nostalgickou vzpomínku na bratra Davida: „hnaného ze světa tak záhy,/bez pocty, pohřební slávy,“ o němž smutně konstatuje: „kde leží, vůbec nevíme“ (*Bratr*; *Брат*: «Помянут будь, мой брат Давид,/мой юный, изгнанный из жизни/без почестей, обрядов, тризны.../Бог вест, где он сейчас лежит», с. 49). Podobně je tomu i se Chagallovou vzpomínkou na otce, jehož paže byly k neumdlení a po němž zdědil úsměv a sílu vlastních rukou. Mnohem intenzivnější vztah měl malíř zřejmě ke své matce. Ruský překlad originálu psaného v jidiš je však natolik prvoplánový, že síla jeho básnické výpovědi je utopena v banalitách, neodpovídajících

¹⁷ *Angel nad kryšami*. Tamtéž.

¹⁸ Malíř Jehuda Pen (Jurij Mojsejevič, 1854–1937), absolvent petrohradské Akademie umění, kde studoval ve třídě P. Čistakova. Jako krajinář, portretista a autor žánrového malířství tvořil v duchu pozdních předevizníků. Snad díky židovskému původu si zachoval část naivismu, do jisté míry předznamenávající Chagallův malířský rukopis. R. 1897 založil ve Vitebsku první běloruskou malířskou školu, která existovala až do r. 1918. Na Chagallovu výzvu začal r. 1919 působit na vitebské lidové umělecké škole. Chagall s ním zůstal v písemném kontaktu i za svého pařížského pobytu. Ve svém posledním dopise z r. 1937 Chagall reagoval na jeho tragickou smrt, jejíž okolnosti se nikdy nepodařilo objasnit. Srov. komentář k Chagallovu životopisu: Mark Šagal, *Moja žizň*. O. c., s. 198–199

¹⁹ *První učitel*, v originále *Pervyj učitel*, in: *Angel nad kryšami*, s. 52.

autorovu básnickému stylu.²⁰ Při tlumočení daného textu proto nezbývalo nic jiného než se snažit nalézt původní jádro výpovědi formou volné parafráze, končící verši:

Я душу отдал бы – сторицей.	Duši bych prodal
Я б эти травы целовал	stokrát zlíbal trávu
И камнем плакал...	Tak vzlyká kámen.
Как царицу,	Tu drahou hlavu,
Тебя бы, мать, короновал...	královno matko,
	Vymodlenko,
	Amen.

Podobně osudově zaznívá z Chagallových veršů i vztah k rodné zemi, jež pro něho byla po léta nedostupná. Pro vyjádření jeho exaltovaného básnického vyznání jsem použila barokní mariánskou dikci: „Jsi požehnaná/mezi zeměmi,/vzývám tě,/miluji a ctím“ («Твой светлый лик/живописуя,/благославляю в ночь и в день...», с. 34). Stejně jako ve svých obrazech malíř nazírá svou zemi z ptačí perspektivy i v této básni nazvané

Родина (33–35)	Domovina
И воздух, голубой и зыбкий,	Jen vzduch je zvlněný a modrý,
качнется глыбой в вышине,	houpe se
и сам я	ve výšce,
с тихой улыбкой	tiše se usmívám,
умру и лягу в тишине	umřu v kolébce.

Myšlenka na smrt se s postupujícím věkem tvůrci vrací stále intenzivněji. V daném případě je přirozeně spjata v archetypickém smyslu jako splynutí s půdou rodné země:

Ты на меня, страна, в обиде?	Což jsem ti ublížil, má země?
Но я открыт перед тобой –	Vždyť nemám tajemství.
Бутыл в откупоренном виде,	Láhev jsem otevřel
сосуд с доступною водой.	džbán s vodou je v domě.
Из года в год разлука крепла...	Každý rok jsme si byli dál,
Но возвращусь я	Já se však vrátím

²⁰ *Mat'.* Fragment z poemy. Název je převzat ze sborníku *Di goldene kejt.* Srov.: *Angel nad kryšami*, s. 47, pozn. s. 202.

дотемна,	za temné noci,
И ты мою могилу пеплом	aby můj hrob
посыпешь, милая страна.	v mé milované zemi
	někdo popelem zasypal.

Zcela specifický ráz mají Chagalovy verše, věnované jeho milované ženě Belle Rosenfeldové, jež pocházela z bohaté klenotnické rodiny. Není divu, že její rodiče nepřijímali lásku své dcery k chudému malíři s přílišným nadšením. Bella však byla nejen krásná, ale i nesmírně vnímavá k Marcově umělecké tvorbě. Chagall ve své autobiografii přiznává: „Nedokončím jeden obraz nebo grafiku, abych se jí nezeptal na její ‚ano‘ nebo ‚ne‘.

„Co je mi tedy po jejich příbuzných...?“²¹

Není proto divu, že Chagalovy verše věnované Belle se organicky slévají s jeho malířskou tvorbou.

Лестница Иакова	Jákobovy schody

Я по миру хожу как в лесу –	Chodím světem jak procházkou lesem

На руках и на ногах.	po nohou i po rukou.
С дерева лист опадает,	Se stromů opadává listí
Во мне пробуждая страх	až mne jímá strach.

Я рисую все это, объятые сном,	Maluji všechno jako ve snu,
А потом	a poté
Снегопад засыпает лес – картину мою,	sníh zasype les a můj obraz,

Потусторонний ландшафт,	tu zvláštní krajinu,
Где я	kde stojím již dlouhá léta.

Давно уже, долгие годы стою.	Čekám, až do mne odněkud vstoupí zázrak,

И жду, что обнимет меня нездешнее чудо,	
Сердце согреет мое и прогонит страх.	prohřeje mi srdce a zažene strach.

Ты появись, я жду тебя отовсюду.	Пřijdeš - čekám tě odkudkoli.
И об руку, ах,	A ruku v ruce
Мы с тобой полетим,	Poletíme a budeme stoupat
поднимаясь по лестнице Иакова.	spolu s Jákobem. (c. 40)

²¹ Marc Chagall, *Můj život*. O. c., s. 128–129.

Sňatek se konal 25. července 1915 ve Vitebsku. Historii své lásky k Chagalovi, atmosféru dávného Vitebska a procházek podél rychle tekoucí Visly ostatně sama Bella posléze zachytila ve své autobiografii *Planoucí svíce*. R. 1916 se jim narodila dcera Ida – nejkrásnější dar, který kdy dostal, jak to vyjadřuje ve své básni *Žena* (rus. *Žena*, s. 53), začínající slovy:

Ты волосы свои несешь
Навстречу мне, и я, почуя
Твой взгляд и трепет, тела дрожь,
Тебя опять спросить хочу я:

Neseš si vlasy, když mi jdeš vstříc,
už z dálky cítím, jak se chvěješ,
tvé oči, tělo – to vše zde je.
Byl bych tak rád, kdybys mi mohla říct,

Где давние мои цветы
Под хупой свадебной, далекой?
Я помню ночь, и рядом ты,
И в первый раз к тебе прилег я,
И погасили мы Луну,
и свечек пламя заструилось,
и лишь к тебе моя стремилась
любовь, тебя избрав одну.

kde jsou mé dávné květy,
svatební závoj, kam jen zmizel?
Kde je ta první noc před mnoha lety,
když po prve jsem s tebou ležel
a kdy jsme spolu zhasli Lunu,
kdy plápolala světla svíce
a já jak Tomáš nevěřící
mohl jsem vnímat jenom tebe
a naši lásku.

Citově vypjatý ráz mnoha veršů věnovaných Belle vypovídá o velkém smutku, který malíře zaplavil po ženině tragickém úmrtí za jejich amerického pobytu. Manželka Chagalovi zemřela r. 1944 v New Yorku na následky nevhodné lékařské péče v Cranberry Lake, kde onemocněla. Zdrčený umělec nebyl schopen téměř rok malovat. Jeho duševní stav zachycuje řada veršů z této i pozdější doby. K tématu lásky a malířství se vrací i v básni *Obraz*, kde se fyzicky prolíná s procesem vlastní tvorby. V Chagalově malířské pozůstalosti nalezneme díla přesně korespondující s metaforikou dané básně, vyjadřující válečné běsnění. Svůj odpor k válce vyjádřil v řadě děl z let 1940–43: *Válka, Posedlost, Žluté ukřižování, Malíř jako krucifix*.

Картина (отрывок)

Obraz (úryvek)

Просыпаюсь в страданиях
Встающего дня и в надеждах
Непрорисованных,
Не воплощенных пока еще в цвете.
Бегу наверх, к просохшим кистям,
Там я распят с утра, как Христос,

Budím se v bolestech
probouzejícího se dne
s nedodělanou nadějí,
kterou musím ještě provést v barvách.
Běžím nahoru k uschlým plátnům,
tam, kde jsem od rána rozpjatý jako

Kristus

Там себя пригвозждаю к мольберту. Přibíjím se ke stojanu.

Что? Со мною покончено?	Cože? To že je můj konec?
Но картина еще не закончена,	Ale obraz ještě není hotov,
Все в ней мерцает,	všechno v něm jiskří a bublá,
переслаивается ... Стой!	
Тут – мазок! Голубой. Тут –	jeden tah modrou, pak zeleň
зеленый,	
Красный. Цвета улеглись,	a trochu rudé. Barvy jdou k sobě,
Наступает покой...	už se uklidnily.

Mnohé Chagalovy verše mají dikci milostných dopisů. Tak je tomu i v básni *Tolik let (Stol'ko let)*, kdy básník jakoby procítá do doby před mnoha lety k tomuto rozhovoru:

Ты помнишь: вчера еще	Pamatuješ: ještě вчера
Я тебя целовал.	jsem tě líbal
Как угар, ты меня усыпала	jako omámený, a tys mě uspávala
в своих объятиях,	ve svém objetí
От дерева к дереву мы перелетали	Létali jsme od jednoho stromu k druhému
с тобой,	
И я искал тебя.	a já jsem tě hledal
Где ты?	Kde jsi?

(1960–65)

Formou dopisu jsou psány i verše věnovaná druhé Chagallově ženě Valentině Brodské, s níž malíř uzavřel sňatek po nedlouhé známosti r. 1952, čtyři roky poté, co se znovu vrátil do Francie.

Реквием	Vavě
С тобою я молод,	S tebou jsem mladý,
Даже если деревья начинают мне	i když mi stromy začínají hrozit
угрожать	
И небеса – отдаляться –	a nebe mi uniká,
Глаза твои все равно смотрят	tvůj zrak i tak vidí do mého srdce.
в сердце мое.	

И когда всякий шаг исчезает в траве,	Když se mé šlápěje ztrácejí v travě,
И когда всякий шаг скользок, как по	když každý můj krok klouže po
воде,	vodě

И волна за волной ударяет мне в голову, и штормит, И кто-то меня из-за облака окликает – с тобою я молод.	a vlna za vlnou se tříští o mou hlavu, kdosi na mne volá z mračen, s tebou jsem mladý.

Годы мои как рассыпанная листва. Кто-то раскрашивает мои картины, А ты озаряешь их светом.	Moje léta jsou opadané listí Někdo sytí barvami mé obrazy a ty jim dávaš světlo.

Улыбка на твоём лице Все яснее сияет из-за облака – и я тороплюсь Туда, где ты, задумавшись меня ожидаешь.	Úsměv na tvé tváři proráží oblaka stále víc. A já spěchám tam, kde na mne v zamyšlení čekáš.

(1965, s. 194)

Nový vztah mistrovi nepochybně prodloužil život. I tak však v jeho básních čím dále tím více zaznívá existenciální pocit spjatý s posledními chvílemi života. Tak je tomu i v básních citovaných v katalogu k Chagallově ruské jubilejní výstavě z r. 1987. Uvádí je Andrej Vozněsenskij, který básníka navštěvoval při svých cestách do Francie od počátku 60. let. Při jednom z těchto zájezdů získal od malíře sémantickou ruskou parafrázi dvou jeho profilových básní napsaných v jidiš *Vysokoje vrata* (*K nebeské bráně*) a *Belyje stupeňki* (*Bílě schody*). Uvádí je v úvodní studii k výstavě v moskevském Puškinském muzeu vedle vlastní básně *Vasil'ki Šagala* (*Chagallový chrpy*), kterou při této příležitosti malíři dedikoval.²² Lev Berinskij se domníval, že Charallové parafráze byly pravděpodobně vytvořeny jen příležitostně a při svém tlumočení k nim nepřihlížel. Svoje vydání Chagallových veršů doplnil i deseti básněmi psanými původně rusky v sémantickém převodu do hebrejštiny, uveřejněném v knize *Širim*, jež byla vydána za malířova života a byla tedy autorizována.²³

Rozdílnost v textech téže básně si lze ukázat právě na zmíněné básni, nazvané v autorské parafrázi *Vysokije vrata – Nebeská brána*, v přebásnění Berinského *K vratam vysot – K nebeské bráně*, ve verzi Philippa Jaccotteta *Seul est mien – Jsem sám*. Přes kritický názor Lva Berinského jsou v Chagallově verzi pasáže, které si zaslouží naši pozornost. Ačkoli začátek básně v jeho podání značně stírá poetičnost textu, zachovanou Berinským i Jaccottetem – místo poetického obrazu země, která přikrývá svého syna voňavým kamenem, Chagall

²² Mark Šagal, Vozvraščeniye mastera. Po materialam vystavki v Moskve K 100-letiju so dnja roždenija chudožnika. Moskva, Sovetskij chudožnik, 1988, s. 11–23.

²³ Mark Šagal, *Angel nad kryšami*. S. 186.

užívá neutrálního přirovnání země ukládající dítě jako matka – jiné pasáže jsou zajímavější než u obou citovaných překladatelů. Tak je tomu ve vzpomínce na načepýřené smutné ploty a klikaté uličky bez domů a svých obyvatel, kteří letí vzduchem, stejně jako je tomu na Chagallových obrazech. Domov nacházejí v básnickově děravé duši. Výstižná je i představa plačícího deště. Své malířské zobrazení dvou spojených tváří pod svatebním závojem Chagall používá v závěru básně, směřující k nebesům – jakémusi skladišti starých hromů a zlámaných blesků. Francouzský překladatel, zdůrazňující spíše existenciální než religiózní základ verše, opakuje v závěru první dvojverší, zatímco Chagall v autorské parafrázi, i Lev Berinskij, kteří nebeskou bránu užívají v incipitu, končí před jejím prahem. Ve svém tlumočení jsem se snažila propojit básnický nejzajímavější řešení čerpané ze všech tří verzí. Vzhledem k tomu, že autor nic nenamítal proti francouzskému překladu, přikládám se k Jaconnetovu kompozičnímu modelu, uzavírajícímu text sponou prvního dvojverší.

Seul est mien
Seul est mien
Le pays qui se trouve dans mon âme
 J'y entre sans passeport
 Comme chez moi
 Il voit ma tristesse
 Et ma solitude
 Il m'endort
 Et me couvre d'une pierre parfumée.

 A présent il me semble
 Que même quand je recule
 Je vais en avant
 Vers un haut portail
 Derrière lequel s'étendent des murs
 Où dorment des tonnerres éteints
 Et des éclairs brisés
Seul est mien
Le pays qui se trouve dans mon âme. ²⁴

Jsem sám
Jsem sám,
zemí mám ve své duši,
 jdu do ní jako domů
 bez pasu a víza.
 Rozumí mé samotě a stesku,
 uloží mě k spánku,
 a přikryje voňavým kamenem

 Myslím, že i kdybych teď
 šel nazpět – půjdu vpřed
 k nebeské bráně,
 za níž jsou zborcené hradby
 spí tam jen staré hromy
 a zlámané blesky...
Jsem sám
zemí mám ve své duši.

Rozpolcenost a neklid autora pronásledují až do posledních chvil života. Jako by jeho verše tvořily jakýsi kontrapunkt k jásavým barvám jeho kytic

²⁴ Marc Chagall, *Seul et mien*. In: *Poèmes*. Traduit par Philippe Jaccottet. Genève, Cramer Éditeur 1975, s. 129–130).

a k věčně mladé dvojici, skrývající se často mezi květy. Tak je tomu v básni *Kdy přijde můj čas*:

* * *

Когда ты наступишь, мой час,
когда я истаю свечой?
Когда я прибуду к тебе,
Далекий мой, дальний покой?

* * *

Kdy přijde můj čas
kdy roztají jako svíce?
Kdy se s tebou setkám,
kdy najdu svůj nepoznaný klid?

Не знаю: иду ли, стою?
Не знаю: кто я такой?
Не знаю: как быть мне с моей
Душою и головой?

Nevím, jdu nebo stojím?
Nevím, kdo jsem.
Nevím, jak žít
s mou duší a hlavou.

Умершая мама моя,
Смотри, как меркнет твой сын,
Как солнце заходит мое
В безмолвную темную синь.

Má mrtvá matko,
pohleď, jak zapadá tvůj syn,
jak jeho slunce mizí
v němém temném modří.

(c. 81)

I v těchto okamžicích malíř a básník zůstává dítětem, volajícím dávno zesnulou matku. Možná i proto je jeho umění stále tak živé.

Bibliografie

- ADÉMA, Pierre Marcel. *Guillaume Apollinaire*. Praha: Čs. spisovatel, 1981.
Apollinaire známý a neznámý. Výbor z básnického díla. Praha: Odeon, 1981.
 APOLLINAIRE, Guillaume. *Calligrammes*. Paris: Librairie Gallimard, 1913–1916.
 CHAGALL, Marc. *Můj život*. Přel. Adolf a Helena Kroupovi. Praha: 1969.
 CHAGALL, Marc. *Meisterwerke 1908–1922*. Wien: Deutscher Kunstverlag, 2006.
 CHAGALL, Marc. *Poèmes*. Genève: 1975.
 KŠICOVÁ, Danuše. *Od moderny k avantgardě. Rusko-české paralely*. Brno: Masarykova univerzita, 2007.
 KŠICOVÁ, D. Chagallovo básnické vidění světa. Literární noviny, 16. 7. 2007, č. 29, s. 7.
 POPOVIČ, Anton. *Poetika umeleckého překladu. Proces a text*. Bratislava: Tatran, 1971.
 RICOEUR, Paul. *Život, pravda, symbol*. Praha: OIKOYMENH, 1993.
 ŠAGAL, Mark. *Angel nad křídly*. Přel. a ed. L. Berinskij. Moskva: Sovremennik, 1989.
 ŠAGAL, Mark. *Moja žizň*. Moskva: Ellis lak, 1994.
 ŠAGAL, Mark. *Vozvraščeniye мастера. Po materialam vystavki v Moskve K 100-letiju so dnja roždenija chudožnika*. Moskva: Sovetskij chudožnik, 1988.
 VOZNESENSKIJ, Andrej. Gala-retrospektiva Chagalla. In: *Šagal. Vozvraščeniye мастера*. Moskva: Sovetskij chudožnik, 1988.